

بررسی عملکرد نشانه های شهری بر درک مردم از محیط شهری

مطالعه موردی : شهر بندرعباس

حمیدرضا عامری سیاهویی¹، فاطمه احمدی سرخونی²، بنفشه سایبانی³*

1- هیئت علمی (دانشیار) گروه معماری و شهرسازی دانشگاه پیام نور مرکز بندرعباس amery66pro@yahoo.com

2- کارشناس ارشد معماری، مدرس گروه معماری و شهرسازی دانشگاه پیام نور مرکز بندرعباس samaneh.architect66@yahoo.com

3- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه پیام نور مرکز بندرعباس، نویسنده مسئول banafshe.saibani@gmail.com

مقدمه

شهر به عنوان محیط زندگی انسان باید قابلیت ایجاد ادراک هویت فضایی، احساس تعلق و ادراک زیبایی را، که ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر دارند، دارا باشد به گونه‌ای که ایجاد آرامش، امنیت و لذت را در آنان موجب گردد. درواقع بدون احساس هویت در فضاهای شهری نمی‌توان به آن دلبستگی و تعلق خاطر پیدا کرد و بدون احساس تعلق نمی‌توان به احساس زیبایی و لذت بصری دست یافت [1].

رفتار انسان در شهر، وابسته به میزان درک و شناخت او نسبت به محیط است. پدیده‌ی ادراک، فرآیندی ذهنی است که در طی آن تجارب حسی، معنی‌دار می‌شود و از این طریق، انسان روابط امور و معانی اشیا را درمی‌یابد [2]. هنگامی که انسان سعی می‌کند فضای شهری را درک کرده، با آن تعامل کند و راه خود در آن بیابد؛ در حقیقت به این معناست که ذهن وی تلاش می‌کند تصویری روشن، به هم پیوسته و منسجم از کل شهر تهیه کند. یکی از عوامل شکل دهنده‌ی این تصویر، نشانه‌ها هستند [3].

نشانه، عنصر طبیعی یا مصنوعی است که به لحاظ شکل و عملکرد با محیط اطراف متفاوت بوده و جهت القای حس مکان و هدایت‌گری برای شهروندان مورد استفاده قرار می‌گیرد. تقویت کردن این عناصر، به عنوان نمود کالبدی ارزش‌های معنایی و فرهنگی جامعه، می‌تواند موجبات ارتقای تصویر ذهنی شهروندان و خوانایی فضای شهری را فراهم کند [4].

نشانه‌های شهری همواره در طول تاریخ به عنوان ابزاری جهت سازمان‌دهی به شهرها، قدرت نمایی و مواردی از این قبیل به کار برده می‌شدند. تاریخ شهرسازی بیانگر قدمت استفاده از نشانه‌های شهری می‌باشد. پیکر آتنا در شهر آتن در یونان باستان، ژوپیتز در روم باستان، مساجد در شهرهای اسلامی و مواردی مشابه مبین این واقعیت هستند که انسان همواره چه بر اساس طرح از پیش ریخته و چه ناخودآگاه دست به ایجاد نشانه‌های شهری زده است که در ذهن ساکنان آن شهرها از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند و همچنین در ساختاردهی و نظم‌دهی به آن شهرها کمک بسیاری می‌نمودند. هنگامی که شهر و اجزا و ساختمان‌ها از وضوح و نمایانی بیشتر و کامل‌تری برخوردار باشند، خود را مشخص‌تر و قابل درک‌تر می‌سازند، این شهر حواس انسان‌ها را بیشتر به خود می‌کشاند و آن‌ها را به سمت خواندن خود دعوت می‌کند. انسان در این شهر راحت‌تر می‌تواند گام بردارد و بر آن تسلط دارد. به بیانی ساده‌تر نمایانی را می‌توان ترکیبی از توانایی اجزای فیزیکی محیط در ارائه‌ی یک تصویر مشخص و واضح و توانایی شخص ناظر در انتخاب، پردازش، ذخیره، سازمان‌دهی و معنی بخشیدن به تصویر به صورت ذهنی دانست [5]. بر اساس آنچه از دیدگاه کارشناسان گفته شد، با توجه به اهمیت و ضرورتی که نشانه‌های شهری دارا می‌باشند، می‌توان از پتانسیل‌های نهفته‌ی آن‌ها به

منظور ایجاد یک تصویر خوانا و شاخص از شهر چه در ذهن ساکنان، چه برای مسافران و گردشگران بهترین استفاده را به عمل آورد تا ضمن ایجاد یک سیمای منحصر به فرد شهری، برای عینیت بخشیدن به تصویر ذهنی مردم که به واسطه‌ی آن به نوعی هویت شهری مردم شکل می‌گیرد، تلاش شود.

بیان مسئله

عملکرد نشانه‌ها و تاثیر آن‌ها بر درک مردم از محیط پیرامونشان، موضوعی است که مدت‌ها ذهن طراحان و برنامه‌ریزان شهری را به خود مشغول ساخته است. زیرا علاوه بر ابعاد فیزیکی‌ای که بر زندگی روزمره‌ی ساکنین و گردشگران شهری تاثیر مستقیم دارد، انسان‌ها را به طور معنوی و ذهنی نیز توسط این علائم و نشانه‌ها با بطن شهر درگیر می‌سازد. این نشانه‌ها در صورت مطلوب بودن، می‌توانند موجب ایجاد رابطه‌ای بسیار عمیق‌تر با کالبد فیزیکی شهری و روح معنوی جاری در آن گردد.

مسئله مورد بررسی در این پژوهش این است که از چه طریق به وسیله نشانه‌های شهری می‌توان سبب جلب رضایت مردم، تقویت هویت شهری، ایجاد حس تعلق و کمک به آرامش روحی و روانی و در نهایت ایجاد امنیت فردی و اجتماعی و سلامت شهری شد. زیرا نیاز به ایجاد یک هویت شاخص شهری چه برای مردم شهر و چه برای گردشگران در بندرعباس، به عنوان پایتخت اقتصادی کشور که دارای پتانسیل‌های بسیار بالایی است، امری ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین در این پژوهش سعی شده با مطالعه تاثیر نشانه‌های شهری و نقش آن‌ها در ایجاد خوانایی و درک محیط‌های کالبدی شهر برای مردم، به زمینه‌های ایجاد رضایت در شهروندان و به واسطه‌ی آن ارتقا سطح کیفی فضاهای شهری و مطلوبیت بصری شهروندان پرداخته شود.

اهداف تحقیق

هدف از انجام این پژوهش ابتدا بررسی درک مردم از محیط‌های شهری به واسطه‌ی قرارگیری نمادها و نشانه‌های شهری مناسب در کالبد شهر می‌باشد تا بدین وسیله براساس تحلیل برداشت‌های مردم از محیط پیرامونشان فضاهای شهری غنی‌تری را به واسطه نشانه‌های شهری بسازیم. نمادها و نشانه‌ها در صورت مطلوبیت می‌توانند با تاثیر بر ذهنیت فردی در شناخت افراد از محیط‌های شهری نقش به‌سزایی داشته باشند که در این بحث سعی در شناسایی عوامل تاثیر گذار شده‌است.

سوالات تحقیق

- آیا تصاویر و نقشه‌های ذهنی مردم از شهر به واسطه نمادها و نشانه‌های شهری تقویت می‌شوند؟
- وجود کدام ویژگی در یک نشانه بیشترین تاثیر را در مخاطب ایجاد می‌کند؟

اهمیت تحقیق

در رویکردی انسانی به شهر، شهر را می‌توان معلول زیست انسان‌ها در محدوده‌های جغرافیایی مشخص و تعریف شده‌ای دانست که این محدوده‌ها به واسطه حضور انسان‌ها و فعالیت‌ها و روابط انسانی آنان مشخص می‌گردند. چنانچه نیاز انسان‌ها را به دو دسته تقسیم نماییم: مادی و معنوی، شهرها نقش قابل توجهی در پاسخگویی به این نیازها خواهند داشت [6].

شهر به واسطه وجود نمادها و نشانه‌های موجود در کالبد آن برای مردم قابل شناسایی می‌شود و زمینه‌های درک محیط، تعامل با آن و زندگی سالم در محیط را فراهم می‌آورد. بدین منظور وجود نشانه‌ها و نمادهایی که متناسب با سنت، فرهنگ و اقلیم هر منطقه است، برای شناسایی محیط توسط کاربران آن و تقویت هویت شهری شهروندان از طریق سامان‌دهی منظر شهری امری ضروری می‌باشد.

سابقه پژوهش

در پژوهش‌های مشابه از جمله "نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی و شناسایی محیط" که مطالعه موردی آن در محله نازی آباد تهران و توسط مرتضی میرغلامی، امیرواعظ شهنائی و محمدبشیر رباطی صورت گرفته است، از جهت حضور نشانه‌ها، تاثیر آن‌ها و معانی عناصر محیطی بر افشار مختلف ساکنان و خوانش محیطی بررسی می‌شود. هدف این پژوهش نقد رویکرد نقشه‌های ذهنی لینچ و بررسی تاثیر معانی حاصل از عناصر و نشانه‌های شهری در ایجاد تصویر محیط در ذهن مردم و خوانایی محیط است. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهند که عناصر لینچی بیشتر به منظور خوانایی محیط و قابلیت ادراک سریع محیط پیرامون به کار می‌روند و بیشتر کاربرد عملکردی دارند.

"جستاری بر انسان شناسی/نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی فضاهای شهری" مقاله‌ی دیگری است که توسط سیدمصطفی مختاباد، سجاد محمدباززاده، بهنوش شمس‌الهی نگاشته است که مطالعه شهر اصفهان می‌باشد. در این پژوهش ذکر گردیده که با تکیه بر نظر کوین لینچ و عوامل اساسی که او در شکل‌گیری سیمای شهر در ذهن شهروندان و خوانایی و نمایانی شهر مطرح نموده بر ویژگی‌های زیبایی شناختی این عوامل در تقویت خوانایی و نمایانی شهر تاکید گردد.

همچنین به بیان این مهم می‌پردازند که نشانه‌هایی که از لحاظ مکانی در موقعیتی واقع گشته‌اند که مرتب در نقطه دید شهروندان هستند و هرروز با آن نشانه‌ها روبه رو می‌گردند در خوانایی و شکل‌گیری سیمای شهر در ذهن شهروندان به خصوص اگر به صورت مجموعه‌ای از نشانه‌ها به صورت یک مجموعه به هم پیوسته و منسجم باشند و موثرتر عمل می‌نمایند بنابراین در زیباسازی فضاهای شهری موقعیت مکانی نشانه‌ها بایستی مورد توجه قرار گیرد.

"شهرسازی شهروند گرا" نوشته فرانسویس تیبالدز و ترجمه محمد احمدی‌نژاد می‌باشد که کتابی در زمینه‌ی توجه به شهرهای انسان محور و انسان گرا است. تیبالدز در این پژوهش هدفش ارائه مباحثی بوده که در سامان‌دهی فضاهای شهری انسان، اصل و اساس قرار گیرد. وی بیان می‌دارد فضاهای عمومی مهم‌ترین بخش شهرها را تشکیل می‌دهند. این فضاها مکان‌هایی‌اند که بیشترین برخوردها و کنش‌های متقابل میان افراد در آن‌ها به وقوع می‌پیوندد شامل تمامی بخش‌هایی هستند که مردم به آن‌ها دسترسی فیزیکی و بصری دارند. توجه به عرصه‌های عمومی و ایجاد وضوح و خوانایی در شهرها و توجه به تناسبات از مواردی است که او بدانها پرداخته است.

از دیگر مطالعات مرتبط با نشانه‌شناسی فضا که با کاربری تحلیلی ادراکی از منظر شهر به وسیله پرسشنامه و مصاحبه با ساکنین صورت گرفته است می‌توان به تحقیقات لدروت (1973)، فاوک (1973) و کرمن (1979) اشاره کرد [7].

روش لدروت براساس گفتگو با ساکنین و انعکاس تصویر شهر در این اطلاعات است تا نقشه‌های ذهنی شهر. کرامپن برخلاف لدروت براساس روانشناسی ادراک به نشانه‌شناسی فضا می‌پردازد و روش نشانه‌شناسی روانشناسانه را پیشنهاد کرده و تکنیکی را برای تفکیک عناصر ادراکی مصداقی از مفهومی ارائه می‌نماید [8].

روش تحقیق

برای انجام این پژوهش از روش توصیفی (علت و معلولی) و پیمایشی بهره گرفته شده‌است. چارچوب نظری تحقیق با استفاده از روش کتابخانه‌ای و بررسی و مرور نوشتارهای مربوطه در این زمینه صورت گرفته‌است. در این پژوهش جهت گردآوری اطلاعات از ابزار مشاهده و مصاحبه استفاده شده‌است سپس براساس گفتگوهایی که با مردم شهر در رابطه با این موضوع صورت گرفت، پرسشنامه‌ای با 20 سوال طرح گردید تا نقش نشانه‌های خاص و موثر در زندگی فردی و اجتماعی افراد و نحوه‌ی شکل‌دهی به رفتار و اعمال آن‌ها را در زمینه‌ی شهری که معلول وجود برخی عناصر در محیط شهری می‌باشد، بررسی شود. سرانجام نتایج

توسط نرم افزار SPSS تحلیل گشت تا به چگونگی درک و تفسیر مردم از محیط شهری به واسطه‌ی فرارگیری یک سری نشانه‌های خاص در شهر پی ببریم.

جامعه آماری

جامعه آماری، جامعه‌ای از واحدهاست که در صفت یا صفاتی مشترک باشند [9] از این رو، جامعه آماری پژوهش حاضر عبارتند از افراد بالای 20 سال، ساکن مناطق و محلات مختلف شهر بندرعباس از هر دو جنسیت (54 زن و 46 مرد) که شامل 12 نفر دیپلم 16 نفر فوق دیپلم 51 نفر لیسانس، 19 نفر فوق لیسانس و 2 نفر دکتری از افراد بومی و غیربومی شهر و صرفاً براساس سکونت در شهر بندرعباس انتخاب شدند.

مبانی نظری

نشانه

نشانه‌شناسی دانشی است با پیشینه‌ای کهن که در تقریرات موجود در تاریخ آن، می‌توان نام بسیاری از چهره‌های شاخص تاریخ فلسفه، از افلاطون و ارسطو تا سن‌آگوستین و ویلیام اوکام را یافت. در طول تاریخ، میان ملل مختلف با مبانی نظری گوناگون مطرح شد ولی در قرن بیستم تحولی بنیادی در این دانش رخ داد، به نحوی که می‌توان آن را دانشی نوین قلمداد نمود زیرا به لحاظ رویکردها و حجم دستاوردها، نشانگر بانی مستقل در حوزه اندیشه است. این تحول مدیون دو اندیشمند به نام فردیناند دوسوسور و چارلز سندرس پیرس است [10].

دوسوسور زبان‌شناس سویسی نشانه را نتیجه همبستگی دال و مدلول‌ها می‌داند و پیرس پراگماتیست آمریکایی، نشانه را جایگزینی موردی به جای موردی دیگر، با نسبت و توانایی خاص بر می‌شمرد. شهرسازی به عنوان دانشی جامع‌نگر و میان رشته‌ای با پدیده‌هایی از شهر سر و کار دارد که برخی از آن‌ها تنها آثارشان در زندگی روزمره قابل بررسی است و همچنین به علت اینکه نشانه‌شناسی بیش از همه با رفتارهای انسانی که حاصل از تفاسیر او از معناهاست سر و کار دارد، می‌تواند با استفاده از این دانش جدید (به علت بطلی و غیر مستقیم بودن) مسائل شهری را تحلیل نماید [11].

نشانه‌ها نقطه مرجعی در فضا برای تصمیم‌گیری تلقی می‌شوند [12] که امکان سازمان‌دهی فضا و هدایت گری را توأمان دارند [13].

منحصر به فرد بودن و برجستگی (تمایز با محیط اطراف) دو ویژگی مهم یک نشانه در مقیاس شهری است [14]. علاوه بر ویژگی‌های عینی، محیط فیزیکی دارای معانی اجتماعی نیز می‌باشد [15].

بنا بر تعریف پیرس نشانه عبارت است از چیزی که ما به ازای چیز دیگر قرار می‌گیرد و از این طریق قابل فهم می‌شود و یا معنایی را تداعی می‌کند. وی بر این اعتقاد است که هر نشانه از سه رابطه شکل گرفته‌است که عبارتند از: شمایل، نمایه و رمز [16]. کوین لینچ به عمق بیشتری از ساختار فضای ذات نفوذ کرده است و مفاهیم «راه» «لبه»، «محله»، «گره» و «نشانه» را به عنوان نمادهای متمایز کننده‌ی سیمای شهر معرفی می‌نماید. در کتاب سیمای شهر او این عوامل را اینگونه بیان می‌کند:

(1) راه

(2) لبه

3) محله

4) گره

5) نشانه

نشانه‌ها عواملی هستند که ناظر به درون آنها راه نمی‌یابد؛ از جمله نشانه‌هایی که ظاهری مشخص دارند، می‌توان ساختمان‌ها، علائم، فروشگاه‌ها و یا حتی یک کوه را نام برد. خصوصیت هر نشانه باید به گونه‌ای باشد که بتوان از میان عوامل مختلفی آن را باز شناخت. پاره‌ای نشانه‌ها جهت‌ی خاص را به نمایش می‌گذارند و می‌توان از تمام جوانب از آن‌ها بهره برد مثل یک برج بلند، گنبد‌های طلایی، تپه‌های بزرگ و ... برخی نشانه‌ها نیز تنها در محل و جهت‌ی مشخص قابل رؤیت‌اند و بر جزئیات استوارند؛ مثل علائم راهنمایی و رانندگی، نمای یک فروشگاه و یا دسته‌ی یک در. شهر تا حدود زیادی از طریق علائم و نشانه‌ها به هم پیوند می‌خورد تا با نظم مکانی و یا اتصالات مکانیکی و یا انسجام ارگانیک [14]. قسمت اعظم کارهای لینچ بعد از تصویر شهر متوجه مطالعات مکان است. به گفته‌ی وی برای داشتن یک تصویر ذهنی بالنسبه کامل از شهر بهتر است که آن را از سه دریچه‌ی هویت، عملکرد و معنا مورد بررسی قرار داد. این سه مقوله به ظاهر متفاوت ولی بسته به موارد خاص هر یک جزئی از دیگری یا منتج از دیگری می‌تواند باشد [17].

ویژگی های نشانه

لینچ در توصیف نشانه‌های شهری دو ویژگی برای آن‌ها معرفی می‌دارد که یکی منحصر به فردی و دیگری برجستگی است: الف) منحصر به فردی: یا تقابل شدید با محیط (تفاوت در اندازه، شکل، موقعیت، قدمت و یا حتی پاکیزگی) اگر نشانه‌ها فرم واضح داشته باشند با زمینه متفاوت باشند و اگر محل آن‌ها بر اطراف خود غالب و مسلط باشد، شناختن آنان به آسانی میسر است. ب) برجستگی: برجستگی در موقعیت‌های فضایی. این برجستگی می‌تواند هنگامی رخ دهد که یک ساختمان از مکان‌های مختلفی قابل ملاحظه باشد و یا به صورت قابل توجهی در محل تقاطع چند مسیر مستقر شده باشد [18].

نوع نشانه های شهری

دسته‌بندی پورجعفر: در محیط‌های فیزیکی دو دسته اصلی از نشانه‌های شهری وجود دارند:

- نشانه‌های طبیعی (نمودار شماره 1)

- نشانه‌های مصنوعی :

الف) غیرساختمانی: در مقیاس کوچکتر از ساختمان‌های شهری عناصری سه بعدی که وظیفه‌ی تزئین شهر را به عهده دارند. (نمودار شماره 2)

ب) ساختمانی :

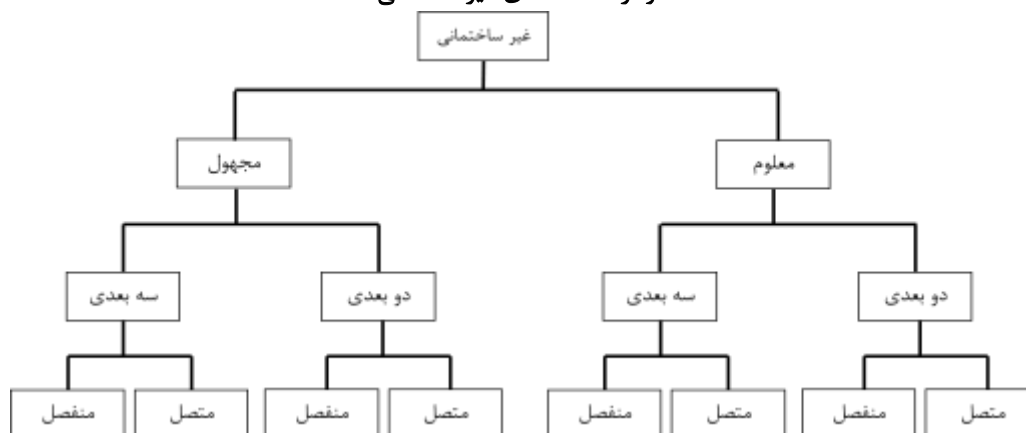
1) ساختمان‌هایی که براساس طرح‌های بومی و اصول سنتی ساخته می‌شوند.

2) ساختمان‌هایی که بر اساس طرح‌های عظیم شهری با ویژگی‌های یادمانی و شگفت‌آور طراحی می‌شوند. (نمودار شماره 3)

نمودار 1- نشانه‌های طبیعی

نمودار 2- نشانه های غیر ساختمانی

نمودار 3- نشانه های ساختمانی

(منبع: پورجعفر و منتظرالحجه، 1389) [19]

تاثیر نشانه های شهری بر زندگی شهری

باتوجه به اهمیت فضاهای عمومی و ارزش زندگی شهری، امروزه نمادها، نشانه‌ها، فضاهای سبز، مکان‌های تجمع، اما‌ها و ... اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده‌اند. در واقع نمای شهری که همان محل زندگی عمومی مردم می‌باشد، متشکل از عناصر گوناگونی است که هرکدام از جنبه‌های خاص و مختلفی بر روان و یا حتی عملکرد انسان‌ها تاثیر می‌گذارند.

منظر یک محیط شهری مجموعه‌ای از محرک‌های محیطی می‌باشد. این محرک‌ها اطلاعاتی را برای ما می‌فرستد که ادراک فضا را در ذهنمان مقدر می‌سازد یا براساس تجربه‌ای که ممکن است از قبل کسب کرده باشیم، به شناسایی آن شیء بپردازیم.

این شناسایی و ادراک هم می‌تواند به صورت خودآگاه و هم ناخودآگاه صورت گیرد و بر احساسات، عکس‌العمل‌ها و عملکردهای ما تاثیر گذارد [20]. ما روزانه در هنگام عبور و مرور و رفت و آمد در شهر با عوامل مختلفی روبه‌رو می‌شویم که می‌توانند ما را جذب کند و یا از خود براند و بر اساس همین برداشت‌ها از محیط، با توجه به شرایط درونی و احساسات و تجربه‌های پیشین ما، یک محیط برای ما به محیطی خوشایند که در آینده نیز مورد استفاده ما قرار خواهد گرفت، تبدیل خواهد شد و یا بالعکس.

فضاها در ایجاد خوانایی و حس وحدت و خلق حس مکان به ما کمک کنند. از طرفی عمده‌ترین هدف طراحان شهری، دستیابی به هویت و چشم انداز و دورنمای تعیین شده‌ی شهر [21] با بهره‌گیری از همین امکاناتی که علائم و نشانه‌ها در ذات خود برای نفوذ به ذهن و احساس بیننده دارند، است.

در دوره‌ی معاصر با توجه به مشکلاتی که زندگی شهری در کلان شهرها و شهرهای متوسط به وجود آورده‌است، توجه به این عوامل را ضروری می‌سازد. این مشکلات تنها به مسائلی از قبیل آلودگی‌های زیست محیطی محدود نمی‌شود بلکه می‌تواند باعث انواع ناهنجاری‌های رفتاری، مشکلات اجتماعی، فشارهای روحی و روانی و به تبع دزدی، تبهکاری و ... گردد که همگی ناشی از سیمای نامطلوب و ناخوشایند بصری شهر است. همچنین با توجه به اینکه روز به روز بر جمعیت شهرها افزوده می‌شود باید در راستای ایجاد محیط‌های عمومی که می‌تواند موجبات روابط اجتماعی مطلوب و دستیابی به آرامش در خلوت را فراهم آورد، تلاش بسیار کرد، زیرا وجود فضاهایی آرام‌بخش و مناسب که با اجزای خاص خود بتوانند برای شهروندان مفید واقع گردند، برای تمدد اعصاب و ادامه‌ی زندگی در فضای پر ازدحام شهری امروز از نیازهای ضروری هر شهر محسوب می‌گردد.

هنگامی که استفاده از یک مکان به دلایلی که ذکر گردید افزایش پیدا می‌کند و بیشتر از سایر مکان‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد باعث می‌شود تصویر ذهنی‌ای که استفاده‌کنندگان از آن مکان در بدو ورود به آن جا داشتند، رفته رفته، به مرور در حین استفاده-ی مکرر از آن محیط تکمیل گردد و دقیق‌تر شود به طوری که باعث خوانایی بهتر و در نتیجه درک بهتر و راحت‌تر محیطی می‌گردد که مدام توسط مردم مورد استفاده قرار می‌گیرد. هنگامی که این درک شکل گرفت مردم با محیط آشنا تر می‌شوند و فعالیت‌ها یا الگوهای رفتاری‌شان را بسیار راحت‌تر از پیش در آن مکان شکل می‌دهند ضمن اینکه به دلیل تعامل و آشنایی با سایر استفاده‌کنندگان از آن‌جا، همواره هر فردی بر روی رفتار خود و دیگران نظارت دارد که این امر می‌تواند تاثیر بسزایی در کاهش جرم و جنایت در سطح مناطق شهری و در نتیجه کل شهر داشته باشد.

این امر خصوصا در شهرهای بزرگ و کلان شهرها از دو جهت بسیار حائز اهمیت می‌باشد، یک اینکه با این کار نظارت مردم بر یکدیگر و در محیط‌هایی که حتی ممکن است نظارت توسط مقامات شهری صورت نگیرد، انجام می‌گیرد و بدین ترتیب از خردترین بخش شهر تا تقسیم بندی‌های بزرگ‌تر برای ایجاد امنیت مشکلی وجود نخواهد داشت و دوم اینکه با این عمل در شهرهای بزرگ قادر خواهیم بود تمام نقاط و قسمت‌های شهر را با استفاده از این علائم و نشانه‌های خاص برای ساکنین آن آشنا سازیم و این مشکل که ممکن است عده‌ای از افراد یک محله با ورود به محله‌ی دیگر احساس غریبی کنند، کمتر حس می‌شود، زیرا آن‌ها در طول زندگی در شهر قبلا به واسطه‌ی تجربه‌ی این عناصر یا مشاهده‌ی آن‌ها، این نشانه‌ها را در ذهن ثبت و درک کرده‌اند و علاوه بر اینکه نسبت به محله‌ی خود احساس تعلق دارند، به دلیل جذابیت مکان‌های دیگری که به واسطه نشانه‌های خاص برای مردم خوشایند گشته‌اند و احساس نیاز برای حضور در آن فضا، نسبت تمامی شهرشان این حس تعلق را پیدا می‌کنند.

حس تعلق نسبت به تمامی نقاط و محلات شهر و اینکه تمامی ساکنین در مورد تمام امور آن احساس مسئولیت داشته باشند می‌تواند نقش موثری را در پیشرفت زندگی شهری و ارتقاء تعاملات اجتماعی داشته باشد.

در مناطقی از شهر که نشانه‌های شاخصی وجود دارد که توانسته‌اند مورد توجه عموم قرار گیرند و میل آن‌ها را به استفاده از این محیط برانگیزند، فضاهای صمیمی‌تر، تعاملات عمیق‌تر، امنیت بیشتر، آرامش و حتی شرایطی که یک فرد برای حریم شخصی‌اش احتیاج دارد فراهم آمده‌است. با ایجاد چنین فضاهایی می‌توان امکان همنشینی تمام افراد آن شهر را از هر طبقه‌ای در کنار یکدیگر و در نتیجه رشد تعاملات آن‌ها را بالا برد که شاید بدین وسیله بتوان در جهت کاهش شکاف طبقاتی‌ای که میان آن‌هاست نیز کمک شایانی کرد تا فرصتی برای درک و فهمیدن یکدیگر برایشان ایجاد گردد.

معرفی اجمالی منطقه مورد مطالعه

منطقه‌ی مورد بررسی این پژوهش شهر بندرعباس، واقع در استان هرمزگان و مرکز آن می‌باشد. هرمزگان در جنوب ایران و در شمال تنگه‌ی هرمز قرار دارد. کرانه‌های این استان در شرق بر دریای عمان و در غرب بر خلیج فارس قرار دارند. استان هرمزگان دارای 13 شهرستان، 32 شهر، 38 بخش و 85 دهستان و 2272 آبادی دارای سکنه است. هرمزگان از جهت شمال و شمال-شرقی با استان کرمان، غرب و شمال غربی با استان‌های فارس و بوشهر از شرق با سیستان و بلوچستان همسایه بوده و جنوب آن را آب‌های گرم خلیج فارس و دریای عمان در نواری به طول تقریبی ۹۰۰ کیلومتر در بر گرفته‌است. بندرعباس به عنوان مرکز استان امروزه یکی از شهرهای بزرگ ایران می‌باشد که مرکز مهم فعالیت‌های اقتصادی و تجاری می‌باشد. این شهر نقش مهمی در زمینه صادرات و واردات کشور ایفا می‌کند. تاسیسات مهم دریایی و زیربنایی کشور همچون بندر شهید رجایی، پالایشگاه نفت بندرعباس، کارخانه آلومینیوم المهدی، کشتی‌سازی خلیج فارس، فولاد و سیمان هرمزگان از این جمله می‌باشند [22].

یافته‌های پژوهش

نشانه‌های تاثیرگذار و خاص، طیف وسیعی را در بر می‌گیرند و بسته به اینکه در چه مکان و چه محله‌ای واقع می‌گردند می‌توانند متفاوت باشند، اما همواره باید به گونه‌ای طراحی گردد که برای تمامی اقشار جذاب و خوشایند باشد.

براساس نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها، با وجود سکونت پاسخ دهندگان در محلات و مناطق مختلفی از شهر، اکثر آن‌ها در گزینش نماد انتخابی و همچنین عاملی که سبب انتخاب این نماد گشت اتفاق نظر داشتند. از جامعه آماری که متشکل از 100 نفر بود، تماما به لزوم وجود یک نماد شاخص برای هر شهر به عنوان هویت آن شهر پاسخ مثبت داده‌اند و 85٪ از آن‌ها معتقد بودند که وجود چنین عناصر شهری در درک و شناخت مردم از فضاهای شهری موثر می‌باشد و می‌تواند عاملی برای تقویت حس تعلق در ساکنین به واسطه ایجاد تعاملات شکل گرفته در پیرامون این نشانه‌ها گردد اما متأسفانه 61٪ معتقدند که بین نشانه انتخابی-شان و بافتی که این نشانه در آن واقع شده‌است، رابطه مناسبی وجود ندارد و این امر به طور مستقیم بر تعداد دفعات برقراری ارتباط با نشانه‌ها و در نتیجه کمک به مردم برای درک فضاهای شهری و به طور غیر مستقیم بر کاهش تعاملات مردمی اثر می‌گذارد. به این صورت که با کاهش ارتباط مردم با نماد یا نشانه انتخابی‌شان، امکان شکل گرفتن تعاملات نیز کاهش می‌یابد و رابطه‌ای مستقیم بین این دو متغیر برقرار است، همان‌گونه که فقط 4٪ از مردم به طور روزانه و 24٪ از مردم به صورت هفتگی به نماد انتخابی خود مراجعه یا آن را مشاهده می‌نمایند.

علت این امر را در عامل دیگری مانند عدم توجه کافی به نشانه‌ها و صورت ندادن اقداماتی برای جذاب‌تر کردن آن‌ها توسط مسئولین نیز می‌توان جست و جو کرد چرا که 72٪ از مردم بیان کرده‌اند که حرکتی در این زمینه توسط نهادهای ذیربط صورت نگرفته‌است.

نتایج به دست آمده در حالیست که عناصر شاخص در شهر بندرعباس توسط نگارندگان و براساس معیارهای نزدیک به استاندارد انتخاب شده و تعدادی از قوی‌ترین آن‌ها به عنوان گزینه در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار گرفت که از میان گزینه‌های موجود (حمام گله‌داری، کتابخانه شهدا، معبد هندو ها، بازار سیتی سنتر و خور گورسوزان) بیشترین آرا مربوط به معبد هندوها می باشد.

شکل 3 - کتابخانه شهدا

(ماخذ: <http://www.shabestan.ir>)

شکل 2- حمام گله‌داری

(ماخذ: <http://www.isna.ir>)

شکل 1- معبد هندوها

(ماخذ: <http://www.citypedia.ir>)

شکل 5- خور گورسوزان

(ماخذ: <http://www.mehrnews.com>)

شکل 4- بازار سیتی سنتر

(ماخذ: <http://ppt90.ir/powerpoint-projects>)

جدول 1- نظر مردم در انتخاب نمادهای شهری (ماخذ: نگارندگان، 1395)

ردیف	عنوان	درصد
1	معبد هندوها	48٪
2	حمام گله‌داری	28٪
3	کتابخانه شهدا	13٪
4	بازار سیتی سنتر	9٪
5	خور گورسوزان	2٪

دلایل متفاوتی وجود دارند که می‌توانند موجب جذب مردم به یک نشانه شهری گردند. در این پژوهش با توجه به نمادهای موجود در پرسشنامه، دلایلی نیز برای انتخاب آن‌ها توسط مردم، در نظر گرفته شد که شرح دلایل مردم برای انتخاب مذکور در جدول زیر ذکر گردیده است.

جدول 2- دلایل موردنظر مردم در ارتباط با نماد انتخابی (ماخذ: نگارندگان، 1395)

ردیف	عنوان	درصد
1	قدمت تاریخی	43٪
2	تفاوت نشانه از لحاظ شکل و فرم با ساختمان‌های پیرامون	33٪
3	ایجاد حس تعلق و خاطره‌انگیز بودن نشانه	19٪
4	مشاهده‌پذیری در شب	3٪
5	تفاوت نشانه از لحاظ ابعاد و ارتفاع با ساختمان‌های پیرامون	2٪

معبد هندوها و حمام گله‌داری بیشتر به دلیل دارا بودن قدمت تاریخی مورد توجه مردم قرار گرفته‌اند و کتابخانه شهدا به علت تفاوت در شکل و فرم نسبت به ساختمان‌های پیرامونی بافتی که در آن قرار گرفته‌است در حالی که ایجاد حس تعلق و خاطره‌انگیز بودن نشانه‌ها برای مردم که یکی از وظایف و عملکردهای مهم نشانه‌های شهری می‌باشد، نتوانسته است آن طور که باید و شاید پاسخگوی این نیاز مردم باشد و تنها مورد توجه 19٪ از آن‌ها قرار گرفته‌است.

93٪ از پاسخ‌دهندگان وجود عناصر بومی را در نشانه‌های شهری به عنوان عاملی برای جذب و در نتیجه درک بهتر فضاهای شهری به واسطه وجود نشانه‌های دارای عناصر شناسا، ضروری دانسته‌اند که اینک 74٪ از آن‌ها وجود عناصر بومی را در نشانه‌ی انتخابی خود تایید کرده‌اند که وجود این عناصر بومی، خود عاملی جهت تقویت حس تعلق مردم به شهر می‌باشد.

در نهایت 76٪ مردم وجود نماد و نشانه‌ای قوی‌تر را برای شهر بندرعباس ضروری دانسته‌اند تا علاوه بر کمک به مردم بومی و ساکن در درک و شناخت فضاهای شهری به واسطه این نشانه‌ها، عنصر مناسبی برای معرفی این شهر و شناسایی آن به گردشگران و مسافران باشد.

نتیجه گیری

نشانه‌های شهری، جزء عناصر بسیار مهم در محیط کالبدی شهر به شمار می‌آیند. آن‌ها در هر مقیاس و از هر نوعی که باشند در واقع می‌توانند ارتباطی صریح و عمیق با مخاطب خود برقرار نمایند و بخشی از هویت کالبدی شهر و به تبع آن هویت فردی شهروندان را تشکیل داده و همچنین، شناخت ذهنی شهروندان از شهر را شکل بخشند.

گاهی اوقات ممکن است نشانه‌ها و شاخص‌هایی که توسط طراحان بیرونی برای یک منطقه مناسب دانسته می‌شوند، با عدم اقبال روبرو گردند، زیرا این علائم ممکن است صرفاً از دید طراح یا هیئت تصمیم گیرنده و یا حتی ضوابط و استانداردها بسیار کارا به نظر آید اما به دلیل اینکه پیش از اقدام، فعالیت‌هایی همچون بررسی و تحلیل دقیق زیر بنایی سایت محل و نظرسنجی از ساکنان آن که نماینده‌ی تمام افراد ساکن در شهر هستند، انجام نمی‌گیرد و یا با دقت بسیار پایین از سر باز می‌شود، با شکست روبه رو می‌گردند.

بنابراین همواره قبل از طراحی چنین عواملی که در ظاهر بسیار ساده اما در باطن بسیار مهم و تاثیر گذار می‌باشند، باید تمامی جوانب را در نظر گرفت و آنان را از طرق مختلف سنجید و آزمود تا به وسیله‌ی آن‌ها بتوان علاوه بر تامین نیازهای روحی و جسمی مردم، محیط‌های جذاب و خوشایندی را برای زنده نگه داشتن شهر ایجاد نمود و بدین ترتیب شهری دوست‌داشتنی که تمام ساکنینش از تمام مناطق آن رضایت دارند، ایجاد گردد بدینگونه مردم با تکرار در استفاده از مکان‌های مختلف شهری که این نشانه‌ها و شاخص‌های جذاب را دارا هستند تصویری واضح، روشن و دقیق از محیط زندگی در خیالشان نقش می‌بندد و بدین ترتیب نقشه‌ی ذهنی کاملی از شهر را همواره همراه خود دارند و این به درک جای جای نقاط شهری کمک بسیار شایانی می‌کند.

برای ایجاد نشانه‌ی خاص باید به زمینه‌ی قرارگیری آن‌ها توجه مضاعف گردد زیرا قرار است آن‌ها در آن بافت ایفای نقش نمایند و از آن تاثیر پذیرند و بر آن تاثیر بگذارند، به این ترتیب هر دو می‌توانند در تعامل با یکدیگر رشد داشته باشند و فضایی بهینه را ایجاد نمایند. این گونه می‌توانیم مراتب آرامش را از طریق استفاده‌ی مطالعه شده و دقیق از تمام اجزا و مصالح در دسترس برای استفاده‌کنندگان فراهم آوریم.

پیش زمینه‌ی آشناسازی محیط را باید از طریق شناخت مردم و الگوهایی که در ذهن دارند به دست آورد، سپس آن‌ها را در اجرا به کار گرفت. این عوامل شامل مواردی که برای مردم یک منطقه خوشایند است یا عناصری که قبلاً آن را تجربه کرده‌اند یا از لحاظ بصری با آن آشنا هستند، می‌باشد. در این مورد استفاده از مواد و مصالح بوم‌آورد و در دسترس، هم صرفه‌ی اقتصادی را به همراه دارد و هم به دلیل شناسا بودن آن برای تمامی اهالی بسیار مناسب‌تر از استفاده از مصالح و مواد دیگر است، حتی در مواردی که مهاجرتی به شهر صورت گرفته باشد یا ساکنین از اهالی بومی آن خطه نباشند از طریق به کار گیری چنین نشانه‌هایی می‌توان بهتر و بیشتر محیط را به آنان شناساند و احساس غربت را سریع‌تر از آنان دور ساخت تا بدین طریق با محیطی که در آن ساکن شده‌اند خو بگیرند و به آن عادت کنند.

همان‌طور که ذکر شد در این شهر در مناطقی که نشانه‌ها و علائم از عناصر بومی الهام گرفته شده‌اند یا به نوعی بازتابی از آن‌ها می‌باشند، با استقبال بهتر و بیشتر مردم رو به رو شدند. این امر می‌تواند به دلیل تصویر ذهنی‌ای که مردم پیش از آن در مورد این عناصر داشته‌اند و احساس نزدیک بودن به آن را تجربه و حس کرده بودند به وجود آمده باشد. به مرور و با تکرار استفاده از این اماکن، تاثیرشان بر مردم عمیق‌تر می‌گردد و افراد با دقیق‌تر شدن نقشه‌ی ذهنی‌شان از یک مکان، تمایل بیشتری برای حضور در

آن دارند که اینها همگی عواملی برای درک بیشتر و بهتر و احساس آرامش در محیطی است که شامل همان نشانه‌ها و علائم خاص، می‌باشند.

با توجه به نتایج یافت شده و بررسی‌های انجام شده در زمینه‌ی عملکرد نشانه‌های شهری بر درک مردم از محیط شهری و ملاحظه اهمیت آن‌ها در زندگی روزمره مردم، باید برای درک بهتر افراد از شهر، منطقه و اقلیمی که در آن ساکن‌اند، این نشانه‌ها را از عناصر بومی و سنتی آن خطه انتخاب نماییم و ضمن تلفیق آن‌ها با معیارهایی که جزئی تفکیک ناپذیر از زندگی مدرن امروزی گشته‌اند، با به تعادل رساندن هر دو در کنار هم، شهری زیباتر خلق نماییم. با این عمل ضمن اینکه مردم می‌توانند در تمام طول شهر عناصری خاص از سرزمین خودشان را که از قبل با آن آشنا هستند و به آن خو گرفتند را مشاهده کنند، به درک بهتری از مناطق دارای این نشانه‌ها و در نتیجه کل شهر می‌رسند. تصویر ذهنی که مردم از آن دارند و آن را در سیستم عصبی‌شان تجزیه و تحلیل و درک می‌نمایند، به درک محیطی که دارای این نشانه‌هاست نیز به راحتی و سهولت دست می‌یابد که این درک سریع می‌تواند تمایل و رغبت افراد را برای حضور در آن مکان بالا ببرد.

در نهایت باید گفت که محیط‌ها و فضاها شهری به واسطه‌ی این نمادهای ویژه برای مردم قابل شناسایی هستند که در اینجا از آن‌ها با عنوان نمادها و نشانه‌ها یاد شد. بنابراین این نمادها و نشانه‌ها در حکم معرف فضاها شهری و کل شهر نیز ظاهر می‌شوند و هرچه نقش آن‌ها از طریق بهینه‌سازی عملکردشان و دقت در نحوه‌ی بهره‌گیری از آن‌ها، در زندگی عمومی و شهری پررنگ‌تر باشد، مردم شهر به‌طور موثرتری قادر خواهند بود تا محیط پیرامون خود را به واسطه‌ی وجود آن‌ها درک نمایند، بشناسند و در آن احساس آرامش نمایند.

مراجع

- [1] احمدیه، م. شهر، فضای سبز، زیبایی، فصلنامه جستارهای شهرسازی، شماره 17 و 18، 93-86، 1385.
- [2] ایروانی، م و خداپناهی، م. ک. روانشناسی احساس و ادراک، چاپ اول، انتشارات سمت، 1371.
- [3] بنتلی، ای و همکاران. محیط‌های پاسخ دهنده، (ترجمه مصطفی بهزادفر)، چاپ دوم، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت، 1385.
- [4] ترکاشوند، ع و مجیدی، س. بازشناسی برخی نشانه‌ها در فضاها شهری، نشریه علمی - پژوهشی معماری و شهرسازی، شماره 6، 15-5، 1392.
- [5] طالبی، ف؛ پیله چیان، ع و احمدی، و. بررسی نشانه‌های شهری گذشته برای تداوم خوانایی در شهرسازی امروز (نمونه موردی بافت مرکزی شهر مشهد)، نهمین سمپوزیوم پیشرفت‌های علوم و تکنولوژی، همایش ملی معماری شهرسازی و توسعه پایدار، مشهد، موسسه آموزش عالی خاوران، 1393.
- [6] مختاباد، م؛ محمدیارزاده، س و شمس الهی، ب. جستاری بر انسان‌شناسی / نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی فضاها شهری (موردکاوی: شهر اصفهان)، مجله جامعه‌شناسی معاصر، شماره چهارم، 69-31، 1388.
- [7] S.Pipkin, John et al Remaking the City: Social Science Perspectives on Urban Design, New York, State University of New York Press, Retrieved from; 1983.
- [8] میر غلامی، م؛ واعظ شهنقی، الف و رباطی، م. ب. ، نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی و شناسایی محیط (مطالعه موردی محله نازی‌آباد تهران)، فصلنامه علمی - پژوهشی نقش جهان، شماره 1، 42-31، 1391.
- [9] سرایی، ح، مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری، چاپ اول، انتشارات سمت، 1372.
- [10] گیرو، پ، نشانه‌شناسی، (ترجمه محمد نبوی)، چاپ دوم، انتشارات آگاه، 1383.
- [11] جمالیپور، ب، بکارگیری نشانه‌شناسی در شهرسازی، نشریه علمی-پژوهشی هنرهای زیبا، شماره 24، 54-45، 1384.

- [12] پورجعفر، م؛ بمانیان، م، تقوایی، ع.الف و منتظر الحجه، م، درآمدی بر گونه‌شناسی کالبدی نشانه‌های شهری در نقشه ادراکی شهروندان، دو فصلنامه معماری و شهرسازی، شماره 7، 125-149، 1390.
- [13] Golledge, R.G. Human wayfindings and cognitive maps, in R.G. Golledge (Ed.) wayfinding Behavior: Cognitive mapping and other spatial processes, 5-45, Baltimore, MD: Johns Hopkins Press, 1999.
- [14] لینچ، ک، سیمای شهر، (ترجمه منوچهر مزینی)، چاپ نهم، انتشارات دانشگاه تهران، 1389.
- [15] APPLEYARD, D. The Environment as a Social Symbol: Within a Theory of Environmental Action and Perception. Journal of the American Planning Association, 45, 143-153, 1979.
- [16] بانی، م.الف، جایگاه نشانه‌شناسی در شکل‌گیری معماری پست-مدرن عوام گرا، فصلنامه معماری و فرهنگ، شماره 23، 155-165، 1384.
- [17] پاکزاد، ج، سیر اندیشه‌ها در شهرسازی از کمیت تا کیفیت، جلد دوم، چاپ اول، انتشارات شرکت عمران شهرهای جدید، 1386.
- [18] لینچ، ک، سیمای شهر، (ترجمه منوچهر مزینی)، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه تهران، 1374.
- [19] پورجعفر، م و منتظر الحجه، م، نشانه های شهری، چاپ اول، انتشارات طحان، 1389.
- [20] بیگی، س؛ پورجعفر، م؛ ایمانی نائینی، م، بررسی تاثیر روحی و روانی بدنه های شهری بر شهروندان»، فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت شهری، شماره 33، 201-216، 1392.
- [21] پاکان، پ؛ ابدی، ف و کیخای فرزانه، م، رنگ و زیبایی شهری، دانشگاه غیر انتفاعی بینالود، به سفارش : گروه مشاوران جوان شهرداری مشهد، چاپ نشده، 1391.
- [22] <https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D9%86%D8%AF%D8%B1%D8%B9%D8%A8%D8%A7%D8%B3>